

Методичні підходи до вивчення професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників

В. М. Гусак

Чорноморський державний університет імені П. Могили, м. Миколаїв, Україна

*Corresponding author. E-mail: viksa2006@mail.ru

Paper received 19.04.2016; Accepted for publication 01.05.2016.

Анотація. Стаття присвячена аналізу методичних підходів до дослідження професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників. Розглядаються ті методики, які пов'язані з діагностикою особистісної самореалізації і можуть стати основою для вивчення психологічної культури. Особлива увага приділяється психодіагностичним методам, які дозволяють визначити рівень розвитку окремих складових професійної психологічної культури студентів спеціальності «Соціальна робота».

Ключові слова: професійно-психологічна культура, соціальний працівник, самоактуалізація, особистісна зрілість, метод узагальнення незалежних характеристик.

Вступ. Соціальна робота знаходиться на перетині різних областей знання, передбачає налагодження між-дисциплінарних зв'язків і являє собою один з найбільш багатопланових видів професійної діяльності у сфері «людина - людина». Разом з діяльністю психолога, медика, педагога вона належить до найважливіших «професій допомоги», оскільки фахівець найчастіше бачить людей нещасними, нездоленими, з тягарем багатьох проблем, далеко не кожному з яких можна вирішити остаточно з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин.

У зв'язку зі специфікою умов професійної діяльності соціального працівника, пов'язаної з інтенсивним впливом стресових факторів, не тільки професійні знання, вміння і навички, а перш за все особистісні якості фахівця багато в чому визначають успішність роботи. Високий рівень психологічної культури сприяє ефективності діяльності в психотравмуючих професійних ситуаціях, в які часто доводиться потрапляти соціальному працівнику, збереженню психічних і фізіологічних резервів, стійкості до дії психоемоційних стресорів.

Мета. Для цілеспрямованого впливу на формування психологічної культури важливо володіти надійними засобами діагностики. Тому актуальним завданням є вибір методик дослідження професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників, які будуть покладені в основу технології її формування в умовах університетської освіти.

Короткий огляд публікацій з теми. Проблема формування професійної культури психологів та представників інших професій соціономічного типу в різних її аспектах розглядається в роботах Я. Л. Коломінського, О. О. Бодальова, М. М. Обозова, А. Б. Орлова, О. І. Моткова, Л. С. Колмогорової, А. О. Деркача, Г. І. Марасанова, В. І. Войтко, Н. В. Чепелевої, В. В. Рибалки, О. Г. Видри, Г. О. Балла, З. Л. Становських, П. С. Перепелиці, Н. І. Волошко, О. В. Проскури, О. А. Рудомьоткіної, О. В. Винославської та ін.

Вивченням питань, пов'язаних з особистісно-професійним розвитком соціальних працівників займалися сучасні науковці: А. Й. Капська, О. Г. Карпенко, І. І. Мигович, Т. В. Семигіна, А. М. Бойко, І. М. Грига, Н. В. Кабаченко, Н. Б. Бондаренко, Є. І. Холостова, Г. П. Медведєва, Н. Б. Шмельова, В. А. Нікітін.

На основі теоретичного аналізу наукових праць вказаних вчених зроблено висновок, що на

сьогоднішній день серед науковців не існує одностайності щодо розуміння сутності та структури професійно-психологічної культури, а проблема аналізу методичних підходів до її діагностики безпосередньо у соціальних працівників в умовах університету, не знайшла достатнього відображення у психологічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми розглядаємо професійно-психологічну культуру як складне структурне утворення, що базується на свідомому засвоєнні, безперервному розвитку і використанні цілісної системи психологічних знань, умінь і навичок, цінностей, професійно важливих якостей, а також здібностей до самоуправління, самоосвіти для високоєфективної професійної діяльності в ситуаціях, що вимагають мобілізації глибинних особистісних ресурсів фахівця.

У попередніх дослідженнях було виділено наступні складові професійно-психологічної культури: психологічна грамотність, психологічна компетентність, ціннісно-смысловий та емоційний компоненти, які реалізуються в повсякденній професійній діяльності фахівців соціальної сфери.

Аналіз психологічної літератури показав, що комплексних, системних досліджень, присвячених особливостям діагностики психологічної культури студентів-соціальних працівників не проводилося. Звернемося до огляду методів, пов'язаних з діагностикою особистісної самореалізації.

На сьогоднішній день ми маємо стандартизований тест самоактуалізації особистості, розроблений А. Шостромом [6, с. 174-193], який складається з наступних шкал: орієнтація у часі, підтримка, ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, сензитивність відносно себе, спонтанність, самоповага, самоприйняття, уявлення про природу людини, синергія, прийняття агресії, контактність, пізнавальні потреби, креативність.

У зв'язку з цим А. Маслоу зазначає: «Самоактуалізацію можна тепер визначити цілком операціонально, подібно до інтелекту, як те, що вимірюється відповідним тестом. Вона добре корелює із зовнішніми змінними різного роду і збагачується додатковим змістом... Більша частина того, що мені вдалося побачити інтуїтивно, безпосередньо, суб'єктивно, підтверджується тепер числами, таблицями і кривими» [2, с. 36].

Однією з важливих інтегральних характеристик самосвідомості, що передбачає почуття відповідальності, готовність до активності і переживання власної суб'єктності («Я»), є локус контролю. Виділяють два крайніх типи локусу контролю – інтернальний та екстернальний. Існує ряд методик, розроблених як для діагностики узагальненої локалізації контролю особистості, так і для виявлення специфіки локалізації контролю в окремих сферах її життя, що дозволяють діагностувати домінування загальної інтернальності/екстернальності та в окремих життєвих сферах: методика «Локус контролю» О. Г. Ксенофонові [5, с. 141-150], «Діагностика парціальних позицій інтернальності-екстернальності особистості» (С. Ф. Бажин, О. М. Еткінд) [10, с. 14-18] тощо.

Результатом високого рівня особистісної гармонії та благополуччя є успішна соціально-психологічна адаптація. Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда дозволяє визначити рівень таких наближених до змісту і складових психологічної культури параметрів, як адаптивність, самоприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт, інтернальність [10, с. 193-197].

Методичним забезпеченням дослідження та цілісного опису особистості згідно структурно-генетичного підходу є розроблена К. К. Платоновим «Карта особистості» [7, с. 49-51]. Це коротка характеристика, складена відповідно до концепції динамічної функціональної структури особистості, що містить систематизований перелік її основних елементів: спрямованість особистості, досвід, особливості психічних процесів, біопсихічні особливості. Залежно від дослідницької мети дозволяє вивчати розвиток професійно-важливих якостей, їх динаміку та відповідність вимогам професії. Вона заповнюється за методом узагальнення незалежних характеристик, а кожна передбачена нею властивість оцінюється за методом поляних балів.

Метод узагальнення незалежних характеристик, розроблений К. К. Платоновим, останній вважав основним науково-практичним методом психологічної науки для вивчення особистості в різних видах її діяльності. Він полягає у зборі та узагальненні деяких показників, що характеризують особистість, тими особами, які знають досліджуваного і оцінюють його незалежно від думки інших, що забезпечує застосування особистісного підходу при психодіагностиці [7].

Основна суть методу поляних балів – порівняння та співставлення психічного явища відносно крайніх форм його прояву. Кожна якість, як узагальнена характеристика, може оцінюватися від 1 до 5 балів. Крім самого досліджуваного оцінювання проводить група експертів, яка протягом тривалого часу контактувала з ним (під час навчання, у побутовій сфері, дозвіллі). Показником розвитку особистості є сумарний бал, який вона отримує на основі середнього арифметичного результатів двох-трьох експертів і власного результату.

Потрібно пам'ятати, що отримані результати є суб'єктивними показниками, тому потрібно враховувати потенційну здатність експерта давати об'єктивну оцінку певних структур особистості, компетентність у даному питанні, рівень неупередженості до досліджуваного. У цілому «Карта особистості» дає комплексне

уявлення про особистість і є доцільним методом, що дозволяє вивчати її як цілісність, а не як суму певних психологічних властивостей.

Опитувальник особистісної зрілості, розроблений О. С. Штепою, дозволяє визначити рівень особистісної зрілості студентів як базового елементу психологічної культури майбутніх соціальних працівників для подальшої підготовки високопрофесійних фахівців. Існує дві форми опитувальника: форма А, яка застосовується в констатувальному експерименті або на першому тренінгу «Актуалізація особистісної зрілості», та форма Б для дослідження змін, які відбулися в ході формувального експерименту, використовується на останньому тренінгу. Кожен опитувальник містить 85 тверджень, за допомогою яких здійснюється самооцінка 10-ти рис, які є критеріями особистісного зростання: синергічність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, толерантність, відповідальність, глибинність переживань, децентрація, життєва філософія [11].

О. І. Мотковим одним із перших у психології країн пострадянського простору було створено авторську методику дослідження психологічної культури [3]. Він вважає останню важливим аспектом інтегральної гармонійності особистості та її загальної конструктивності, що сприяє більш високій життєвій задоволеності і загальній адаптованості особистості.

Методика дозволяє вивчити вираженість і якість шести видів культурно-психологічних поведінкових проявів: саморозуміння і самовизначення; конструктивне спілкування з однолітками, близькими і далекими людьми; гарна саморегуляція своїх емоцій, дій і думок; творчість; самоорганізація (конструктивне ведення справ); гармонізуючий саморозвиток [3; 4].

Для здійснення комплексного дослідження рівня професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників важливо зосередитися на аналізі можливих методик діагностики окремих її складових: психологічної грамотності та компетентності, ціннісно-сміслового та емоційного компонентів.

Л. С. Колмогорова розробила програму діагностики психологічної культури учнів з 1 по 11 класи, що відображає її вікову динаміку. Зокрема, нею був розроблений тест «Психологічна грамотність» для старшокласників та випускників загальноосвітньої школи. Тест складається із наступних субтестів: психологічні поняття, психологічний аналіз ситуацій та вирішення психологічних задач, пов'язаних із застосуванням наукових та життєвих знань з психології, а також психологічною інтуїцією [1].

«Методика діагностики структури ціннісних орієнтацій особистості С. С. Бубнової» [10, с. 26-28], «Визначення життєвих цінностей особистості (Must-тест) П. Н. Іванова та Е. Ф. Колобової» [10, с. 31-33], «Методика діагностики системи ціннісних орієнтацій особистості» Е. Б. Фаталові в модифікації Л. С. Колмогорової, Д. В. Каширського [1, с. 259-263], тест М. Рокича «Ціннісні орієнтації» [1, с. 177-181], «Тест смисложиттєвих орієнтацій» Д. О. Леонтьєва [1, с. 263-268] можуть бути використані для дослідження ціннісно-сміслового компоненту психологічної культури.

Методи і конкретні методики вивчення особливос-

тей професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників визначалися з урахуванням зазначених вище положень. Основний методичний арсенал дослідження включав: розроблені нами анкети з виявлення рівня психологічної грамотності та компетентності, «Методика дослідження психологічної культури» О. Г. Видри [9, с. 211-214], розроблена на основі тесту О. І. Моткова, і «Методика діагностики емоційного інтелекту» Н. Холла [10, с. 57-59]. Зупинимся детальніше на їх характеристиці.

З метою визначення рівня психологічної грамотності та компетентності майбутніх соціальних працівників нами було розроблено спеціальну анкету на основі методу узагальнення незалежних характеристик К. К. Платонова та виділених Л. С. Колмогоровою показників, що свідчать про високий рівень психологічної культури як результат навчальної діяльності на основі врахування сензитивності вікового періоду.

Паралельно з оцінюванням студентом своїх психологічних знань, умінь та навичок їх оцінювали також однокурсники та викладачі вузу. Рівень психологічної грамотності та компетентності визначався через відношення ступенів вираженості оцінки викладача або керівника практики і самооцінки за 5-бальною шкалою оцінок. Порівнюючи бали, які виставив студент сам собі, з балами які виставили інші, ми одержали можливість з більшою мірою вірогідності визначити рівні психологічної грамотності та компетентності майбутніх соціальних працівників.

Рівень ціннісно-сислового компоненту психологічної культури визначався за допомогою адаптованого О. Г. Видрою варіанту методики «Психологічна культура особистості» О. І. Моткова. Вона побудована як семантичний опитувальник, що включає 55 тверджень, які оцінюються по двом п'ятибальним шкалам, в межах 11 видів культурно-психологічних прагнень. Методика містить дві п'ятибальні шкали: шкала А – оцінка сили культурно-психологічного прагнення; шкала Б – оцінка ступеня його реалізації студентом в особистісно-професійній діяльності. Це відображає ступінь усвідомлення студентами психологічних цінностей, їх рефлексії і творчості.

О. Г. Видра виділив наступні види культурно-психологічних прагнень особистості: психологічні цінності; любов до людей; рефлексія; культурне, конструктивне, професійне спілкування; спрямованість; гармонійний саморозвиток; самоаналіз, самопізнання; любов до праці, конструктивність професійної діяльності, відповідальність; інтелектуальні прагнення; психічна саморегуляція; творчість. Сила і ступінь реалізації культурно-психологічних прагнень оцінюється за чотирма рівнями: елементарний, базовий, досконалий і псевдовисокий, який введений А. Г. Видрою для фіксування ефектів «спотворення» проведення дослідження, неадекватно завищених самооцінок студентів або хибні відповіді [9].

Для визначення рівня розвитку емоційного компоненту психологічної культури використовувалася «Методика діагностики емоційного інтелекту» Н. Холла, яка запропонована для виявлення здатності розуміти відносини особистості, що репрезентуються в емоціях, і управляти емоційною сферою на основі прийняття рішень. Вона складається з 30 тверджень і

містить 5 шкал: емоційна обізнаність; управління своїми емоціями (радіше емоційна гнучкість); самомотивація (як довільне управління власними емоціями); емпатія; розпізнавання емоцій інших людей (швидше вміння впливати на емоційний стан інших людей) [10].

Як можна помітити, у даній статті були проаналізовані в основному тестові методики. Однак, у дослідженні професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників ми визнаємо важливу роль дотримання принципу взаємодоповнення і взаємоперевірки окремих методів. За словами К. К. Платонова, психолог-дослідник повинен прагнути «співставити, взаємодоповнити і взаємоперевірити дані лабораторного та природного експерименту і дані спостережень, отримані при вивченні конкретної особистості в різних видах діяльності» [8, с. 94].

Слід зазначити, що для підвищення рівня професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників нами був використаний метод формуального психолого-педагогічного експерименту, чому будуть присвячені наступні публікації.

Висновки. Як було показано вище, комплексних, системних досліджень, присвячених особливостям діагностики професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників не проводилось. Разом з тим, методики, пов'язані з діагностикою особистісної самореалізації (самоактуалізації, локусу контролю, соціально-психологічної адаптації) стали підґрунтям для розробки сучасних діагностичних засобів виявлення рівня гармонійності особистості. Опитувальники особистісної зрілості О. С. Штепи та психологічної культури О. І. Моткова, програма Л. С. Колмогорової лягли в основу методик, використаних нами для діагностики професійно-психологічної культури студентів спеціальності «Соціальна робота».

Важливу роль для нашого дослідження відіграла методика «Карта особистості», розроблена К. К. Платоновим на основі методу узагальнення незалежних характеристик та методу полярних балів, що дає комплексне, цілісне уявлення про особистість. Основна відмінність методики – системний підхід до вивчення особистості, проте вона не має на меті дослідження закономірностей у розвитку, не дає уявлення про взаємозалежність структур та підструктур.

Основний методичний арсенал дослідження психологічної культури відповідно до її основних структурних елементів (психологічна грамотність та компетентність, ціннісно-сисловий та емоційний компоненти) включав: розроблені нами анкети з виявлення рівня психологічної грамотності та компетентності на основі методу узагальнення незалежних характеристик К.К.Платонова, адаптований варіант методики «Психологічна культура особистості» О. Г. Видри та «Методика діагностики емоційного інтелекту» Н. Холла.

Таким чином, у статті було проаналізовано як відомі методики, що дозволяють охарактеризувати деякі аспекти психологічної культури студентів, так і методики в авторській модифікації, спрямовані в першу чергу на те, щоб доповнити комплекс методичних засобів, які дозволяють визначити можливості освітніх програм у підвищенні рівня професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колмогорова Л.С. Диагностика психологической культуры школьников: Практик. пособие для шк. психологов / Л. С. Колмогорова. – Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. – 360 с.
2. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М.: Изд-во Смысл, 1999. – 425 с.
3. Мотков О. И. Методика «Психологическая культура личности» [Электронный ресурс] / О. И. Мотков. – Режим доступа: http://www.uceba.com/met_rus/k_psihologiya/k_psiholichnost/m_kyultura_4.htm
4. Мотков О.И. Психология самопознания личности: практическое пособие / О.И. Мотков. – М.: Треугольник, 1993. – 96 с.
5. Никитина В.Б. Психодиагностика в системе социальной работы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.Б. Никитина, Т.Д. Василенко. – М.: Из-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. – 208 с.
6. Пазухина С.В. Педагогическая успешность: диагностика и развитие профессионального сознания учителя: Учебное пособие / С.В. Пазухина. – СПб.: Речь, 2007. – 224 с.
7. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий: Учеб. пособие для учеб. заведений профтехобразования / К. К.Платонов. – М.: Высш. шк., 1984. – 174 с.
8. Платонов К. К. Методологические проблемы медицинской психологии / К. К.Платонов. – М.: «Медицина», 1977. – 95 с.
9. Розвиток психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти: Навчально-методичний посібник / За ред. В.В. Рибалки. – К.: ІПППО України, 2005. – 298 с.
10. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2005. – 490 с.
11. Штепа О.С. Пропrium зрілої особистості / О.С. Штепа // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. - №2. – С. 26 - 35.

REFERENCES

1. Kolmogorova L.S. Diagnosis of psychological culture of pupils: A practical guide for school psychologists / L.S. Kolmogorova. – Izd-vo VLADOS-PRESS, 2002. – 360 p.
2. Maslow A. The Farther Reaches of Human Nature / A. Maslow. – M.: Izd-vo Smysl, 1999. – 425 p.
3. Motkov O. I. The technique «Psychological culture of personality» [Electronic resource] / O. I. Motkov. – Access: http://www.uceba.com/met_rus/k_psihologiya/k_psiholichnost/m_kyultura_4.htm
4. Motkov O. I. Self-personality psychology: a practical guide/ O. I. Motkov. – M.: Treugol'nik, 1993. – 96 p.
5. Nikitina V.B. Psychodiagnostic in the system of social work: Textbook for students of higher educational institutions / V.B. Nikitina, T.D. Vasilenko. – M.: Iz-vo VLADOS-PRESS, 2004. – 208 p.
6. Pazukhina S.V. Educational success: diagnosis and development of teacher's professional consciousness: Tutorial / S.V. Pazukhina. – SPb.: Rech', 2007. – 224 p.
7. Platonov K. K. Concise dictionary of the system of psychological concepts: Textbook for educational institutions / K. K.Platonov. – M.: Vyssh. shk., 1984. – 174 p.
8. Platonov K. K. Methodological problems of medical psychology / K.K. Platonov. – M.: «Meditsina», 1977. – 95 p.
9. The development of psychological culture of students in the system of continuous professional education: Textbook / Edited by V.V. Rybalka. – K.: IPPPO Ukrainy, 2005. – 298 p.
10. Fetiskin N.P. Socio-psychological diagnosis of personality development and small groups / N.P. Fetiskin, V.V. Kozlov, G.M. Manuylov. – M.: Izd-vo Instituta Psikhoterapii, 2005. – 490 p.
11. Shtepa O.S. Proprium of mature personality/ O.S. Shtepa // Practical Psychology and Social Work. – 2004. - №2. – P. 26 - 35.

Methodical approaches to the study of professional psychological culture of future social workers

Husak V.

Abstract. The article analyzes methodical approaches to the study of professional psychological culture of future social workers. We consider the techniques associated with diagnostics personal self-realization and it can become the basis for the study of psychological culture. Special attention is paid to psychodiagnostical methods that allow to determine individual components of psychological culture development's level of students whose specialty is «Social work».

Keywords: professional psychological culture, a social worker, self-actualization, personal maturity, independent characteristics generalization method.

Методические подходы к исследованию профессионально-психологической культуры будущих социальных работников

В. М. Гусак

Аннотация. Статья посвящена анализу методических подходов к изучению профессионально-психологической культуры будущих социальных работников. Рассматриваются те методики, которые связаны с диагностикой личностной самореализации и могут стать основой для исследования психологической культуры. Особое внимание уделяется психодиагностическим методам, которые позволяют определить уровень развития отдельных составляющих профессиональной психологической культуры студентов специальности «Социальная работа».

Ключевые слова: профессионально-психологическая культура, социальный работник, самоактуализация, личностная зрелость, метод обобщения независимых характеристик.